

ЧЕТВРТА ПОЉСКА ХИРУРШКА БОЛНИЦА СРПСКЕ ВОЈСКЕ 1918. ГОДИНЕ

Томислав Д. Јовановић

Медицински факултет Приштина – Косовска Митровица
КБЦ Приштина – Грачаница

Сажетак

Др Елси Инглис са сарадницама у првој половини 1916. године опрема две болничке јединице и један „Одред моторних санитетских возила Болница шкотских жена“ (Scottish Women's Hospitals Motor Ambulance Column). Санитетске јединице су упућене на Солунски фронт где стижу у лето 1916. године у време пуног замаха офанзиве Савезника и Српске војске. Прва јединица, „Јединица Гиртон и Њунхајм“ (Girton and Newham Unit) смештена је у Солун, друга „Јединица Америка“ и „Одред моторних санитетских возила Болница шкотских жена“ у месту Острово на обали Островског језера.

Почетком 1918. године на Солунски фронт стиже четврта јединица „Болница Шкотских жена“ названа „Јединица Елси Инглис“ која ће са Британским медицинским персоналом и српским помоћним особљем деловита под именом 4. пољска хируршка болница Српске војске.

Изнети су подаци о настанку 4. пољске хируршке болнице Српске војске која је одпочела са радом крајем фебруара 1918. године са шкотским медицинским и српским помоћним особљем. Од медицинског особља позната су имена докторки Annette Benson, Lillian Chesney и Gladys Ward. Др Annette Benson и др Lillian Chesney биле су шефови шкотског медицинског особља, командант болнице мајор др Јосиф Недок. Мајор Недок је уочи офанзиве августа 1918. године враћен у Тимочку дивизију за команданта њеног 2. завојишта.

Болница је радила до септембра 1918. године када је возом евакуирана најпре у Битољ потом камионима у Скопље, а одавде возом у Солун одакле је бродом упућена у Дубровник и возом за Сарајево, где престаје са радом 25. марта 1919. године.

Подаци о смештају болнице су различити у зависности од извора, Горњи Пожар, Доњи Пожар и 11. км пута Вертекоп – Тресина. Упоредивани су подаци из литературе, стање на мапама, доступне фотографије из књиге и са интернета.

На крају текста аутор изводи закључак: На основу наведених података може се са сигурношћу рећи да се 4. ПХБ Српске војске на Солунском фронту од фебруара до септембра 1918. године налазила у рејону села Врбени (Неа Зои)

Увод

На апел српске владе савезничким и неутралним земљама крајем 1914. године да народу у Србији пружи санитетску помоћ, у Србију је за следећа 3-4 месеца стигло око 200 лекара и помоћног санитетског особља. Највеће санитетске мисије са читавим болницама дошле су из Русије, Енглеске, Француске, Америке, Грчке али и из Холандије, Данске, Италије, а санитетски материјал испоручен је и из Јапана, Аргентине, Чилеа. Посебно место међу бројним страним санитетским мисијама имале су болнице Шкотских жена (Scottish Women's Hospitals – SWH). У судбоносним данима у току Првог светског рата на челу ове организације била је др Елси Инглис (dr Elsie Maud Inglis 1864–1917). Већ крајем 1914. године пристигла је у Србију добро опремљена болница са 200 кревета у којој су радиле жене из Шкотске, укупно 30. Од овог броја било је пет лекара, а остатак су чиниле медицинске сестре, приучене болничарке и један возач амбулантних кола⁽¹⁾. Прва пристигла болница је почела са радом у Крагујевцу. Касније допремљене јединице „Болница Шкотских жена“, размештене су у Младеновацу, Ваљеву и Лазаревцу, укупно три, тако да их је, са јединицом у Крагујевцу, у Србији средином 1915. године укупно било четири. У јесен 1915. године када је покренута снажна офанзива Централних сила, све јединице „Болница Шкотских жена“ су евакуисане у Крушевац, др Елси Инглис и већина особља одбија предлог српских власти да напусте Србију те су остале са својим болесницима и рањеницима. Почетком новембра 1915. године Аустроугарске трупе заробљавају „Болницу Шкотских жена“. Фебруара 1916. године све ове британске санитетске јединице репатриране су преко Швајцарске и Француске⁽²⁾.

У својој отаџбини др Елси Инглис опрема нову јединицу „Болница Шкотских жена“ са 300 кревета а на њен изричит захтев упућена је са Српском војском у Добруцу где је придодата 1. српској добровољачкој дивизији бројног стања око 18.000 официра и војника коју су сачињавали махом Срби. Медицинска јединица др Елси Инглис пожртвовано збрињава рањене и болесне војнике у крвавим борбама од јула до октобра 1916. године. После тешких борби и великих губитака – 7.370 рањених и 2.613 погинулих, остаци ове добровољачке дивизије су евакуисани у новембру 1917. године преко Архангелска и Енглеске на Солунски фронт⁽³⁾⁵. Истовремено је евакуисана и „Болница Шкотских жена“. Дан по пристајању брода у Њукастл 26. новембра, тешко оболела др Елси Инглис умире, сахрањена је са свим британским и српким војним почастима у Единбургу⁽⁴⁾.

Др Елси Инглис са сарадницама у првој половини 1916. године опрема две болничке јединице и један „Одред моторних санитетских возила Болница шкотских жена“ (Scottish Women's Hospitals Motor Ambulance Column). Санитетске јединице су упућене на Солунски фронт где стижу у лето 1916. године у време пуног замаха офанзиве Савезника и Српске војске. Прва јединица, „Јединица Гиртон и Њунхајм“ (Girton and Newham Unit) смештена је у Солун, друга „Јединица Америка“ и „Одред моторних санитетских возила Болница шкотских жена“ у месту Острово на обали Островског језера.

Почетком 1918. године на Солунски фронт стиже четврта јединица „Болница Шкотских жена“ названа „Јединица Елси Инглис“ која ће са Британским медицинским персоналом и српским помоћним особљем деловита под именом 4. пољска хируршка болница Српске војске.

У лето 1918. године на стабилизованом Солунском фронту Српска војска је имала за потребе лечења својих војника на располагању: четири пољске хируршке болнице (I, II, III и IV пољска хируршка болница): „Српска резервна болница Престолонаследника Александра“ у Солуну, болница Саобраћајног одељења Врховне Команде у Солуну (Зејтинлик данас Ставроуполи), болница у Микри. Две српско-енглеске болнице (у Водени и Соровићу), српско-руска пољска болница у Соровићу. Поред наведених Српски војници су лечени у Енглеским и Француским болницама.¹

Веома су оскудни подаци о Четвртој пољској хируршкој болници која је на Солунском фронту почела са радом крајем фебруара или почетком марта 1918. године. Постоји документ у коме се наводи да су Енглески Краљ и Краљица 18. фебруара 1918. године у Бакинџемској палати извршили смотру особља болнице, што сигурно значи да је на Солунски фронт стигла после тог датума⁽⁵⁾. Болница је деловала под именом „Болница шкотских жена др Елси Инглис“, а по пристизању на одредиште од медицинског особља ове болнице и српског помоћног особља образована је 4. ПХБ. Управнице медицинског дела болнице су др Анета Бенсон, а потом др Лилиан Чесни. У болници је радила и др Гледис Уард (dr Gladys Ward). Командант болнице од формирања до августа 1918. је мајор др

¹ **Примедба уредника:** Нажалост, и овај пасус обилује непрецизностима.. Камо лепе среће да је баш тако било. Аутору нажалост није познато да Српски војни санитет после 1915. године није обновљен онакав какав је пре тога био. Према Париском уговору од 6. априла 1916. године, Српском војном санитету припала су само установе оперативна војска, тачније по три Алпинска Завојшита за сваку дивизију. Позадинске установе припале су Французима, а пошто они нису могли да обезбеде 14.500 рањеничких постеља, то су ту своју обавезу поделили са Британцима. И, ето француских и енглеских болница у којима се лече српски рањеници! По том уговору Срби нису имали права на сопствене армијске болнице. Стога називи Прва, Друга и тако даље, пољска болница али Врховне команде, представља уствари начин изврдавања, кршења тог уговора. Од четири хируршке пољске болнице, које помиње аутор, најзначајнија је Прва. Њен настанак детаљно је описан у раду; Димитријевић Б., Недок А.: *Настанак легендарне Прве хируршке пољске болнице Врховне команде на Солунском фронту*. Из: *Српски војни санитет у 1916. години, монографија начиних скупова АМН СЛД, Серија Б. вол. 1. бр. 2; стр. 99-112*

Јосиф Недок. Мајор Недок је уочи офанзиве августа 1918. године враћен у Тимочку дивизију за команданта њеног 2. завојишта. У болницу су збрињавани лакши рањеници, док је теже збрињавала 1. ПХБ.

Четврта хируршка пољска болница је евакуисана железницом у Битољ. Превоз је отпочео 17. септембра 1918. значи два дана након пробоја фронта, одавде је превезена камионима у Скопље где стиже 8. октобра 1918, затим железницом у Солун одакле је 22. новембра 1918. године лађом упућена за Дубровник, а потом возом у Сарајево где је стигла 5. децембра 1918. године. Др Лилиан Чесни управница 4. ПХБ 25. марта 1919. године извештава Начелника санитета II Армије да је њена болница престала да функционише.

Подаци о месту смештаја 4. ПХБ су различити зависно од извора, те се као места смештаја наводе: Доњи Пожар, Горњи Пожар, Болница на 11 или 12 километру пута Вертекоп-Тресина. На основу доступне документације и осталих извора желимо да, због разјаснимо и нејасноће око места смештаја 4. ПХБ

Анализа писаних извора

Проф др Вл. Станојевић у саопштењу „Улога санитета при пробоју Солунског фронта“ на странама 981, 985 и 987 износи податке да је 4. ПХБ била смештена у селу Доњи Пожар (Долно Пожарско) сада Като Лутракион. У раду је цитиран већи број службених депеша у којима стоји да се 4. ПХБ налази у селу Доњи Пожар.⁽⁶⁾

Недок А. у чланку „Војни Санитет у 1917 и 1918. години“ на 24 и 28 страни новоди као место смештаја 4. ПХБ село Горњи Пожар (Горно Пожарско) сада Ано Лутракион.⁽⁷⁾

Насупрот наведеним подацима у књизи „Енглескиње у српском народу“ ауторке Јелене Лазаревић на страни 132. стоји „Шест км. испред Драгоманаца, у правцу Вертекопа, је спомен-болница др Инглис коју, као што је речено основаше сараднице и следбенице др Инглис.“⁽⁸⁾

Др Арчибалд Рајс у књизи „Шта сам видео и доживео у великим данима“ на страни 208. каже „Госпођа др Бенсон из болнице шкотских жена са 12. километра дошла је са неколико својих суфражета да присуствује енглеској представи“ представа је одржана у позоришту Југословенске дивизије смештеном у селу Доњи Пожар, поменута госпођа др Бенсон је др Анете Бенсон управница 4. ПХБ на дан 7. јула 1918. године, када је и наведена позоришна представа одржана.⁽⁹⁾

Светислав Ал. Барјактаревић у књизи „Голгота и Васкрс Србије 1915-1918“ на страни 490 износи своје сећање о 1. ПХБ српске војске „Поред 2000 тешких рањеника, јер су лакше рањени упућивани у болницу Шкотских жена, која се налазила само неколико километара ниже од нас (подвукао Т. Јовановић), у овој болници излечен је и велики број наших војника који

су боловали од тзв. „кокошјег слепила“ (хемералопије), као и оних чије су очи биле повређене или оболеле“.^{(10) 2}

Анализа мапа

За картографски приказ ситуације на терену коришћене су мапе из Југославија ауто атлас издање ЈЛЗ Загреб 1982 године размера 1.500.000 страна 44 и секција Прилеп (4.122) размера 1.200 000 издање ВГИ ЈНА 1988. године.

На страни 44 наведеног атласа учртани су пут и железничка пруга од Вертекопа (Скидра) до Драгоманаца (Апсалос) и даље за Тресину (Орма). Пут и пруга имају оријентацију југ-север. Према наведеној мапи раздаљина између Вертекопа и Драгоманаца је 19 км. Железничка пруга уског колосека 0,60 м, изграђена током 1916. и 1917. године повезује Вертекоп са Драгоманцима одакле један крак иде до Тресине, а други до Бахова (Промакхи). Према наведеној мапи на 11-12 км од Вертекопа је село Неа Зои (Врбени) или на 6-7 км испред Драгоманаца. Железничка пруга уског колосека била је у експлоатацији до 1936. године (www.gregoriou.itgo.com/aridea.html).

Анализа секције Прилеп показује постојање мањег воденог тока (река Умин дол) упоредо са друмом Вертекоп-Драгоманци, на овој карти железничка пруга није учртана. Источно до села Врбени (Неа Зои, Nea Zoi) означена је кота 366.

Предњи положаји српске 2. Армије пре почетака припрема за пробој били су на линији Бахово-јужне падине Ветерника-Кравице-Доброг Поља-југозападни огранак Сокола, бугарски предњи положаји удаљени од српских 40-350 м.⁽¹¹⁾

Анализа фотографија

Фотографије 4. ПХБ доступне аутору су малобројне али веома драгоцене, на сајту www.mladezujovic.com/album/C налази се панорамска фотографија 4. ПХБ са легендом „4. хируршка пољска болница шкотских жена на 11 км. пута од Вертекопа за Тресину“.

У цитираној књизи „Енглескиње у српском народу“ ауторке Јелене Лазаревић на странама 220 и 222 налазе се фотографије 4. ПХБ са легендама

2 Примедба уредника: Реч је о сведочењу Светислава Барјактаровића (а не Барјактаревећа) медицинара који је радио у Првој хируршкој пољској болници. Да ли је реч о погрешно наведеном цитату, или у изворима на које се позива аутор пише: али „кокошје слепило“ није лечено у Четвртој него напротив у Првој хируршкој пољској болници, захваљујући њеном управнику резервном мајору др Ђорђу Нешићу. Прва хируршка пољска болница је баш због таквих случајева имала на располагању и до 120 кревета, махом за ту врсту болесника, а не због разних повреда очију, којих је било само далеко мање, Видети: Нешић Ђ.: Болница у Драгоманцима и њене импровизације, Из: Станојевић В.: Историја српског војног санитета&Наше санитетско ратно искуство, Београд, 1925, стр. 814-818. Такође: Нешић Ђ. О повредама и болестима ока за време наших ратова. Исто. стр 680-686.

„Др. Инглис – спомен Болница Драгоманци“ слика 2 и „Провртанец (Деликликаја) са болницом Шкотских жена“ слика 3.

На фотографији бр. 1 приказан је панорамски снимак дела болнице са више шатора, евидентно је да је приликом снимања фотограф био на терену нижем од падине на којој су болнички шатори, будући да на врху падине доминира камена стена са отвором у једном делу. На фотографији бр. 2 видљиви су болнички шатори, неколико зиданих објеката, знак црвеног крста на падини брда. У првом плану је непознати српски официр у чину поручника. Уска бела трака у средини фотографије зумирањем у фотошопу показује постојање двеју паралелних тамних линија целом дужином, па нема сумње да се ради о поменутој железничкој прузи. На фотографији бр. 3 видимо у првом плану две женске особе и непознатог српског официра-поручника као на слици 2. На падини су видљиви болнички шатори као и на слици 1 испод шатора види се јаруга обрасла ниским растињем, највероватније мањи водени ток, у овом случају фотограф се налазио на врху падине и сликао према доле кроз отвор (Провртанец) у стени.

Анализа података са интернета

Претраживањем Интернета на сајту www.panoramio.com/photo/1483575 налазимо фотографије под насловом The rock with Hole, Nea Zoi, Pella аутор Drosoula Stella, слике 4 и 5 истовремено се добија интерактивна мапа подручја села Неа Зои (Врбени). На сликама 4 и 5 је приказана стена са отвором (Провртанец) у једном делу. Интерактивни приказ рејона села Неа Зои показује да се стена приказана на анализираним фотографијама налази источно од пута Вертекоп–Драгоманци ниже од коте 366, на улазу у село из правца Вертекопа.

Дискусија

Тврдња проф. Вл. Станојевића да је болница била смештена у селу Доњи Пожар, на основу наведених депеша нема потврда у другим изворима, али против овог навода постоји озбиљан разлог: село Доњи Пожар се налази око 15 км од Драгоманаца према северозападу што значи да је према овом наводу 4. ПХБ била ближа предњој линији српских положаја од 1. ПХБ

За навод А. Недока да је 4. ПХБ била смештен у селу Горњи Пожар нема потврда у другим изворима. Уколико са анализира мапа 2 видимо да се село Горњи Пожар налази око 5 км ваздушне линије од предњег краја одбране, односно да је било у зони дејства бугарске артиљерије. Р. А. Рајс у цитираној књизи на страни 204 каже „Полазимо у 6 сати са мајором Војновићем и идемо старим путем за Горњи Пожар. Стижемо у ово село

после 25 минута. БлагИ Боже, шта су Бугари створили од овог лепог села усред зеленила? Остале су само четири мале куће које се држе. Све остале су у рушевинама, разорене бомбардовањем.“ Др Рајс не спомиње постојање болнице у овом селу. Сигурно је да пољска хируршка болница ни ком случају не би била смештена на оваквој локацији.

За податак да је 4. ПХБ била смештена на 11. км пута Вертекоп-Тресина постоји више независних података: наведена фотографија на сајту www.mladezujoVIC.com/album/C, фотографије са легендом у књизи „Енглескиње у српском народу“ ауторке Јелене Лазаревић објављене 1929. године, навод др Рајса и Светислава Ал. Брајактаревића. Упоређењем фотографија из наведених извора и слике The rock with Hole, Nea Zoi, Pella аутор Drosoula Stella евидентно је да се ради о истој стени са отвором (Провртанец) која се налази у реону села Врбени (Неа Зои), односно према анализираним мапама на 11. км пута од Вертекопа у правцу Драгоманаца.

Закључак

На основу наведених података може се са сигурношћу рећи да се 4. ПХБ Српске војске на Солунском фронту од фебруара до септембра 1918. године налазила у рејону села Врбени (Неа Зои)³.

Библиографија

1. Mikić Ž. Bolnice Škotskih žena -90-godišnjica njihovog delovanja u Srbiji. Med Pregl 2005; LVIII(11-12): 597-608. Novi Sad: novenbar-decembar
2. Тасић М. Здравствене прилике у Крушевцу 1914-1918. г. У: Крушевачки крај у окупацији 1915-1918. године. Зборник радова са научног скупа одржаног у Крушевцу 12 и 13 јуна 1998. године. Историјски архив Крушевац 2001. 39-69.
3. Алимпић М. Солунски фронт. Војноиздавачки завод, Београд 1967. 252-254
4. Elsie Inglis Biography <mhtml:file://C:/Documents and Settings/Smart/My Documents/Elsie Inglis Biography.mht>
5. The „Elsi Inglis“ Hospital Unit. The British Medical Journal, feb 23, 1918, strana 242 .
6. Станојевић В. Улога санитета при пробоју Солунског фронта Војносанитетски преглед 1960; 17(1): 107-115
7. Недок А. Војни Санитет у 1917 и 1918. години. Војносанитетски преглед 2008, Супл. вол 65; 19-26

3 Напомена уредника: На крају свог усменог излагања, у манастиру Св. Прохор Пчински, аутор овог текста није био толико децидан у свом закључку, већ је обећао да ће покушати да оде на лице места како би прикупио неопориве доказе.

8. Лазаревић Јелена „ Енглескиње у српском народу“ Београдско женско друштво, Београд 1929. 132
9. Рајс Р.А. „ Шта сам видео и доживео у великим данима“ издање „Дерета“ 1991. 204-208.
10. Светислав Ал. Брајактаревих Ал. С. „Од Крфа до Солунског фронта“ у Ђурић С. и Стевановић В.(приређивачи) „Голгота и Васкрс Србије 1915-1918. ИРО „Београд“ Београд 1989. 487-490.
11. Опачић П. Солунска офанзива 1918. Војноисторијски институт Београд 1980. 70-74